

WAS DE ZEISTER DORPSSTRAAT WELLICHT VAN OORSPRONG EEN ROMEINSE LOS- EN LAADPLAATS?

In mei 1953 hield wijlen prof. dr J.P. de Monté verLoren voor de Van de Poll-Stichting een lezing over de "Geschiedenis van de Zeister Dorpsstraat".

Deze Dorpsstraat is de weg tussen de Oude Kerk van Zeist en de Blikkenburgerlaan. Vroeger was dit één straat, maar bij de voltooiing van het Slot in 1686 werd in die straat het Rond(eel) aangelegd. Sinds die tijd sprak men van de beide Dorpsstraten.

Als inleiding tot dit artikel bespreken wij enkele zaken waarvoor ook De Monté verLoren aandacht vroeg en vullen die aan met wat nieuwe gegevens.

Bovengenoemde Dorpsstraat werd in een oorkonde van 10 december 1566 ook de *kercwech* genoemd. "Den wech door Zeijst loopende als van den Preeckstoel tot Zeijster kerck toe --- van ouden heercomen ende oock noch altijd die Kercwech gheheten is" 1).

In een oorkonde van 25 februari 1567 werd echter vermeld: de "Certificatie van de Seijsterstraet" 2). Met deze Seijsterstraet werd dezelfde weg bedoeld als de Dorpsstraat en de Kercwech.

Opvallend is in dit verband het woord "straat", dat al in de 14de eeuw werd gebruikt.

In een oorkonde van 11 april 1370 werd gesproken over: "dien guede dat gheheten is "In die Straten tot Zeyst" 3). Dit goed, 96 morgen groot, lag aan weerszijden van de Dorpsstraat of Seijsterstraet, waar het ook zijn naam aan dankte.

Het is mogelijk dat het goed "Strata de Zeyst" vroeger doorliep tot aan de Koppeldijk. In een oorkonde van 27 mei 1368, handelend over 6½ morgen land langs de Koppeldijk * (thans Godfried van Seijstlaan), werd gezegd dat dit land - evenals het goed de Zeisterstraat - lag in "territorio domini de Apcoude et in strata dicte parochie de Zeyst" 4). Bij "strata" moeten wij denken aan een geplaveide weg.

*) De straatnaam "Koppeldijk" bestaat nog steeds. Thans is het het weggedeelte van de Koppelweg tot het sluisje.

Dat plaveisel is merkwaardig voor de oude Dorpsstraat, want dit was geen belangrijke, doorgaande weg. De doorgaande weg, ook wel "Heerwech" genoemd, volgde immers het traject van de Oude Arnhemseweg, de Hogeweg en de Arnhemse Bovenweg, en zelfs die Heerwech was op het eind van de middeleeuwen nog een zandweg. De Monté verLoren vroeg zich af of het plaveisel in de Dorpsstraat herinnerde aan de aanwezigheid van een oude los- en laadplaats. Dit idee - waarvan ds P. Kuijper de geestelijke vader was - vond indertijd weinig weerklank. Toch gaan wij in dit artikel nog een stap verder en vragen wij ons af of wij hier mogelijk te maken kunnen hebben met een Romeinse los- en laadplaats.

Omtrent het begrip "strada" constateert J.B. Mitchell: "Street in all its various spellings - streat, strete, stret, strad, strat - means a paved road. The places with "street" in their names, unless the name is modern, all lie on or near a paved causeway, and since the Romans made the great majority of roads built before the nineteenth century most of these names lie on or near a Roman road. Some parts of the paved roads met the needs of the ordinary citizen, were kept in repair and remained in use" 5). Mitchell zegt dus dat de naam "strada" - op meerdere manieren gespeld - doelt op een geplaveide weg. Plaatsen met "straat" in hun naam - tenzij die naam modern is - liggen allen op of bij een geplaveide weg. Aangezien vóór de 19de eeuw de Romeinen de overgrote meerderheid van de wegen bouwden, liggen de meeste namen met "strada" dus op of bij een Romeinse weg. Sommige delen van die geplaveide wegen bleven ook in later tijden voldoen aan de behoeften van de lokale gemeenschap, werden daarom onderhouden en bleven in gebruik.

Aangezien de benamingen "in strata dicte parochie de Zeyst" (27 mei 1368) en "In die Straten tot Zeyst" (11 april 1370) niet modern zijn, kunnen wij hier dus aan Romeinse oorsprong denken. Dit stuk weg kwam, gezien de oudste bewoning van Zeist rond de Brink aan de tegenwoordige Utrechtseweg met een uitloper richting Driebergen, tegemoet aan de behoeften van de bewoners en bleef in gebruik. Gezien het voortleven van de naam "Strata de Zeyst" zouden wij aan een continuële bewoning van dit gebied vanaf de Romeinse tijd kunnen denken.

Bij een geplaveide Romeinse weg denken wij meestal aan een goed gefundeerde en met een dikke laag grind bedekte weg. Of dat in Zeist ook zo was, weten wij niet. Het is best mogelijk dat de weg hier met hout geplaveid was; dit was in de omgeving rijkelijk voorhanden.

Dr. H. Brunsting vestigde er in 1956 al de aandacht op dat men op plaatsen in Nederland, waar men Romeinse wegen verwachtte, geen grind maar humeuze klei met veel houtresten vond. Dat was ook het geval in castella waar de limesweg (militaire grensweg) doorheen liep (Valkenburg, Utrecht en Vechten) 6).

Of er aan de Zeister Dorpsstraat een Romeinse los- en laadplaats geweest kan zijn, moeten wij duidelijk maken door de situatie ter plaatse en in de directe omgeving in de Romeinse tijd nader te bezien. Er moet in ieder geval op die plaats een druk bevaaren rivier gelegen hebben, terwijl er op en aan weerszijden van die rivier een levendig handelsverkeer geweest moet zijn, met de daarvoor noodzakelijke water- en landroutes.

De druk bevaaren rivier was de Romeinse Rijn. De watervoerende hoofdstroom van de Rijn, die 150 v. Chr. nog langs Bunnik liep, stroomde in de Romeinse tijd vanaf Odijk door Stoetwegen, liep tussen het Slot en de Dorpsstraat door om vervolgens onder de Brink langs met een grote boog Vechten te bereiken. De vroegere bedding langs Bunnik was toen fossiel geworden 7).

Naar de oorzaak van het verleggen van de Rijnbedding kunnen wij slechts gissen. Wellicht was het een gevolg van de door Drusus (12 v. Chr.) bij Tolkamer gebouwde krib in de rivier, of de door Paulinus Pompejius in 55 n. Chr. uitgevoerde vergroting van die rivierkrib. Het doel daarvan was om een deel van het water van de Waal te dwingen de noordelijkste Rijntak te volgen, om op die wijze een brede grensrivier voor het Romeinse gebied te scheppen. Toen die krib tijdens de Bataafse opstand in 70 n. Chr. verwoest werd, constateerde Tacitus dat er tussen het eiland der Bataven en Germanië een zo ondiep kanaal was overgebleven dat het scheen dat de landen niet onderbroken waren. De krib had dus blijkbaar een grote invloed op het waterpeil in de noordelijke tak van de Rijn. Maar of die krib de oorzaak van de beddingverlegging was,

blijft een open vraag.

Hoelang deze Zeister Rijn bevaardbaar bleef, is niet met zekerheid te zeggen; hij is na de 4de eeuw steeds verder achteruit gegaan. Wel menen wij dat de rivier nog als transportweg geschikt was in de tijd dat het bisschoppelijk gezag in Utrecht vaste voet kreeg en de kerkvorst in de omgeving bezit verworven had. Wij leiden dit af uit het feit dat de bisschop van Utrecht aan de zuidzijde van de Brink, vlakbij de Zeister Rijn, een curtis of versterkte hoeve vestigde; "onsen hof tot Zeijst", voor het eerst genoemd 22 februari 1308, maar waarschijnlijk veel ouder 8). Bij deze hof behoorde een oppervlakte van 9 morgen land; te weinig voor een rendabel boerenbedrijf in die tijd. De curtis is dus niet als landbouweenheid gesticht; hij was alleen bedoeld als administratief centrum.

Er werd recht gesproken en uit de wijde omtrek moest men hier zijn verplichtingen aan de bisschop komen voldoen. De bewoners van 't Goy (Houten), Bunnik, Maarssen, Leersum, Maarn, Leusden, Rhenen en andere voldeden er hun tijns * en bede, hun boetes en hun strooiegeldd voor het verlot stalstrooisel uit 's bisschops wildernis te mogen halen. Bij overlijden van een onvrije werd er de keurmede betaald. Er zullen, zeker in het begin, ook goederen in natura geleverd zijn. Pachtrogge en -haver, schapen en varkens als vergoeding voor het gebruik van bos en heide. En deze goederen moesten, vrijwel zeker over water, getransporteerd worden naar Utrecht, waar de bisschop en zijn grote gevolg er behoefte aan hadden. Wellicht maakte men daarbij ook gebruik van de oude los- en laadplaats, die wij immers ook hier in het Middelbroek menen te zoeken.

Dit administratief centrum is plm. 1328 verplaatst naar de Zeisterbrug, de plaats waar de Brugakkerweg en de Koppeldijk samenkwamen. De hoeve werd daarna verpacht. Dat deed de bisschop bijvoorbeeld 11 juli 1443, toen hij "den hof tot Zeijst aen den Brenck" verpachtte aan Van Zuylen van Blikkenburg voor vijf mud rogge per

*) Tijns, tins cijns of census: Hieronder verstaat men dat wat de boer verschuldigd was aan zijn grondheer, en betaalde in natura of (later) in geld. Het kwam in de plaats van vroom- of herendiensten.

jaar 9).

De "Strata de Zeyst" lag op de oostelijke oever van de Romeinse Rijn. De Strata lag dan wel buiten de limes, na 47 n. Chr. de versterkte grenslijn van het Romeinse Rijk langs de zuidelijke oever van de Rijn. De limesweg verbond daar de grensforten met elkaar en diende tevens om vanaf de weg het Overrijnse gebied te kunnen controleren. De weg schijnt daartoe dan ook zoveel mogelijk de bochten van de rivier gevolgd te hebben. Of de grensweg ook langs de Romeinse Rijn bij Zeist gelegen heeft, weten wij niet. Willems zegt daarover: "For someone discussing in detail a particular region where clear traces of this road are lacking, there is merely the fact that the road is known to have existed there. Only its possible route can be determined and a study of the geological situation may reveal the locations where its remains can be profitably looked for" (10).

De twee grensforten, die het dichtst bij de "Strata de Zeyst" lagen, zijn bekend. Het ene is *Levefanum* in het zuiden. Dit castellum is nog niet gevonden maar - na vergeefs zoeken in Wijk bij Duurstede - wordt nu met vrij grote zekerheid aangenomen dat het bij Rijswijk (Betuwe) lag. Het grensfort aan de andere zijde was *Vechten*.

Vechten lag dicht bij de plaats waar de Rijn en de Vecht samenkamen. In de Romeinse tijd was dat een belangrijk punt; de Rijn was in deze streken immers de grensrivier van het Romeinse Rijk en de Vecht was de belangrijkste vaarweg ten noorden van de Rijn. *Vechten* (*Fectio*) was een belangrijke zeehaven, met scheepswerven en een aanlegkade van 500 m lengte. Burgerhandelaars transporteerden over deze haven levensmiddelen en koren, vissaus, zout, textiel, aardewerk, glas, wijn, sieraden en wapens. Ook wel bouwmaterialen als tuf en bazaltlava uit de Eifel. Er bestond een druk handelscontact met de gebieden rond Keulen en Trier. De invoer van grote hoeveelheden graan uit Brittanië was onmisbaar voor de Rijnstreek, waar men zich in hoofdzaak met veeteelt bezig hield. Terwijl ook de handel met de Friezen, die zelf vis, huiden, vee, zuivel en ganzeveren in dit handelsverkeer inbrachten, belangrijk was.

Van Es schreef reeds in 1965: "The Empire was the exportmarket for Frisian goods. Frisian economy was based largely on the presen-

ce of the Roman Empire. Everything indicates that this trade with the Roman Empire was part and parcel of the every day life of the terp-dwellers" 11).

Bij de havenplaats Vechten lag een vlootstation voor de Rijn-Donau-vloot en het veel besproken Romeinse castellum Fectio. Dit fort diende ter bescherming van het drukke handelsverkeer; het was echter ook belangrijk in strategisch opzicht.

Fectio was een van de grenscastella in de limes. Deze limes was geen ijzeren gordijn, maar "mainly intended as a baseline for controlling the area beyond the border" 12). De castella erlangs "were built to fit the unit using it and not to a prescribed universal format" 13). De castella waren dus niet alle gelijk wat grootte en indeling betrof.

Het castellum Fectio was bestemd voor de legering van een "cohors milliaria equitate". Terwijl in de meeste castella een afdeling van 500 man werd ondergebracht, was Fectio gebouwd voor een eenheid van 1.000 manschappen, bestaande uit 760 man voetvolk en 240 ruitery. Zo lag hier onder andere de cohors 11 Brittorum milliaria equitate. Op een totaal van ruim 400.000 manschappen telde het gehele Romeinse leger maar 30 cohortes milliariae, eenheden van 1.000 man dus. Daarvan zijn slechts een gedeelte cohortes milliariae equitate, voetvolk met ruitery. Het geringe aantal van dit soort cohortes kan erop wijzen dat het een eenheid met een speciale taak was. Voor de legering van zo'n speciale eenheid in Fectio moet er dan een strategische reden geweest zijn.

Gezien het boven besproken doel van de limescastella moest de bezetting van Fectio, naast de bescherming van eigen zeehaven en vlootstation, aan de overzijde van de Rijn vrijwel de gehele Utrechtse Heuvelrug controleren. Met het oog op de afstanden zal daarbij de calvarie-eenheid een grote rol gespeeld hebben.

Als er in de Romeinse tijd in Zeist een belangrijke los- en laadplaats geweest is, zal het garnizoen van Fectio ook daaraan grote aandacht besteed hebben. Waarschijnlijk zal er, daar ter plaatse, wel een wachttorens of klein fort gestaan hebben, bezet door een detachement uit Fectio.

Direct achter de Utrechtse Heuvelrug lag er in de Gelderse Vallei

een belangrijke handels- en wellicht ook militaire weg. "Under military control and frequently patrolled" zegt Willems. Deze weg liep van Nijmegen over Lexkesveer, Wageningen en Ede naar het noorden. Een restant van deze weg is in Wageningen en Bennekom terug te vinden als de Diedenweg.

Deze Romeinse militaire- en handelsweg komt ook aan de orde in het artikel: "Eine Siedlung der Römischen Kaiserzeit in Bennekom" 14). De schrijvers zeggen daarover: "Der noch existierende Diedenweg, der von Nord nach Süd über den Decksandgürtel läuft und bei Lexkesveer unweit von Wageningen auf den Rhein trifft, musz schon in der Kaiserzeit eine interregionale Verkehrsader gebildet haben". Deze weg liep over de Veluwe - langs het "outpost"-fort Ermelo? - naar het noorden en zal daar aansluiting gehad hebben op de landwegen naar het oosten van ons land en naar het gebied van de Friezen.

In Nijmegen kwamen produkten uit de Rijnstreek, België, Frankrijk en Italië aan. Wij kunnen dus aannemen dat een vrij aanzienlijke handel per as over deze wegen naar en vanuit het oostelijk en noordelijk deel van ons land heeft plaatsgevonden in de Romeinse tijd. Al zal het handelsverkeer met het Friese gebied wel voor het grootste deel over water geschied zijn.

Overzien wij het bovenstaande dan constateren wij dat in de Romeinse tijd een grote, druk bevaren rivier langs Zeist stroomde. Op de oostelijke oever van die rivier lag een "Strata", wat dit dan ook geweest mag zijn. Dichtbij lag aan de ene kant de grote zeehaven bij Fectio, waar tal van produkten aangevoerd werden. Aan de andere zijde lag, eveneens op korte afstand, een "interregionale" handelsweg door de Gelderse Vallei, waarlangs veel handelswaar vervoerd werd. Het is zeer aannemelijk dat er tussen beide handelsstromen een contactpunt bestond; en dat zou dan de "Strata de Zeyst" geweest kunnen zijn.

Goederen komend uit de richting Fectio en bestemd voor transport naar oost- en noord-Nederland konden er overgeladen worden. En omgekeerd ook. Handelswaar die vanuit het zuiden over de Rijn werd aangevoerd met bestemming oost- en noord-Nederland kon daar ook gelost worden. Dat gold ook voor de goederen die per as over de Diedenweg werden aangevoerd met bestemming Fectio.

Als de "Strata de Zeyst" in de Romeinse tijd inderdaad een los- en laadplaats was, zal er vanaf Fectio ook wel een weg daarheen zijn aangelegd. Die weg kennen wij niet.

Merkwaardig is echter dat in het Cattenbroek, even boven de hofstede de Brakel, een smal stuk grasland ligt dat in de volksmond "de Romeinse weg" genoemd werd 15). In de 17de eeuw lag hier de Kersbergensteegh, die raaide op de kerkheuvel in Zeist 16). De Romeinen hadden dan wel een goede plaats voor deze weg gekozen. Hij lag op een zandige uitloper van het laagterras, die tot aan de Rijn reikte en in de Romeinse tijd hoger lag dan het moerassige gebied er omheen 17).

Ook is merkwaardig, dat in de buurt van die weg een nog niet nader gesitueerd stuk land van 7 morgen lag, genaamd "'t Hoogh Steenbergen". Een vreemde naam in dit volkomen vlakke gebied. Kan die naam misschien herinneren aan de ruïne van een oud stenen gebouw, wellicht een klein Romeins fort? 18).

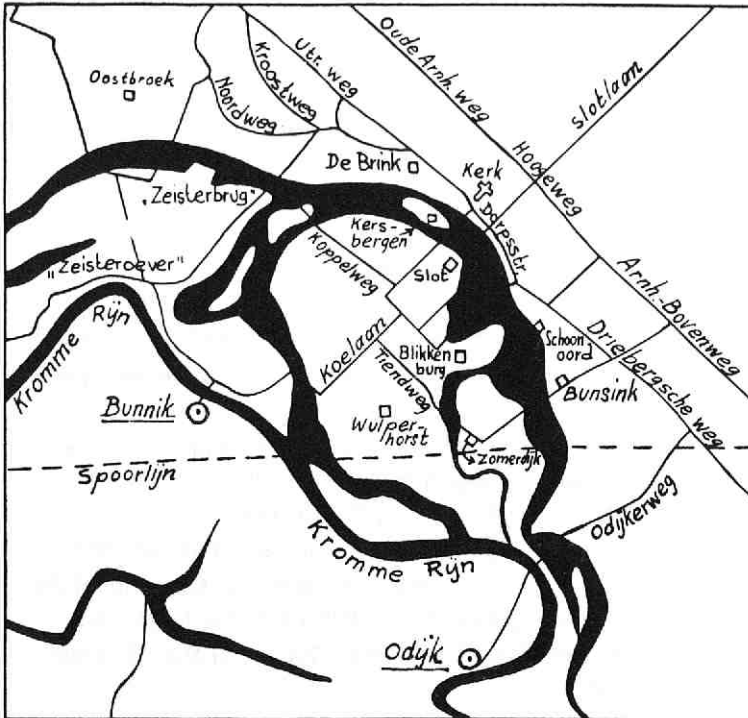
D.R. Klootwijk

Bronnen

- 1) Van de Poll-Stichting: Goed de Zeisterstraat, no 8
- 2) Archief Huis Moersbergen, no 23
- 3) Archief K.K.K. St. Pieter, no 553
- 4) Archief Kap. ten Dom, no 2952
- 5) J.B. Mitchell: Historical Geography, blz. 292/298
- 6) H. Brunsting: Op zoek naar de Romeinse Heerweg, Westerheem 1956
- 7) H.J.A. Berendsen: De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht, blz. 190/191, fig. 8, 14/8.15
- 8) Archief K.K.K. no 505 I, fol. 175 a verso
- 9) Inv. Archief Bisschoppen van Utrecht, no 3 II fol. 107
- 10) W.J.H. Willems: Romans and Batavians, A Regional Study in the Dutch Eastern River Area, B.R.O.B. 1981, blz. 64
- 11) W.A. van Es, Friesland in Roman Times, B.R.O.B. 1965
- 12) Zie 10, blz. 247
- 13) Zie 12
- 14) W.A. van Es, M. Miedema en S.I. Wynia: B.R.O.B. 1985, blz.

- 15) Mondelinge mededeling van de heer J.M.C. de Greeff te Bunnik, boswachter van het Utrechts landschap
- 16) Bernard de Roy: Nieuwe kaart van den lande van Utrecht, 1696, Caerte van de Hoge, Lage ende Middelbare Jurisdictie van Seyst ende Driebergen, 1677
- 17) Geologische Kaart 1 : 50.000, 32 Amersfoort, Kwartblad 111
- 18) Zie hiervoor ook:
  - D.R. Klootwijk: Rijngrensverdediging in Romeinse tijd. Tussen Rijn en Lek, 1976, blz. 7
  - D.R. Klootwijk: Nogmaals: Veldnamen in Bunnik. Tussen Rijn en Lek, 1985, blz. 24
  - H. Reinders: Dupliek Veldnamen. Tussen Rijn en Lek, 1985, blz. 33/34

De oude Rijnloop in Zeist en omgeving vóór ca. 1100; tekening 1953.

Uit: H.J. van Eekeren, De Oude Kerk te Zeist, deel 1, Zeist 1974